

COSTURILE SOCIALE ȘI CALITATEA VIEȚII

LIVIU MANEA

This paper points out a certain polysemic degree of the notion: "social costs", taking into account its different acceptions granted especially in comparison with social change. Having the significance of an evaluation, of an comparison between the consumed means and the obtained effects, the characteristics of the "social costs" depends upon the position of the assessor. Between the quality of life and the social costs there comes a negative correlation: a high level of quality of life corresponds to reduced social costs and reversely.

Deși este caracterizată de un anumit grad de polisemie, noțiunea de "costuri sociale" este tot mai frecvent evocată atât în discursul diferiților lideri politici, în programele diferitelor partide politice, cât și în lucrările științifice. Motivul recurgerii la acest termen rezidă în încărcătura sa sugestivă, relevantă pentru deteriorarea, pentru înrăutățirea unor aspecte ale vieții sociale, deși cuprinderea lor în sfera noțiunii se face mai mult pe baze intuitive, convenționale și nu în urma unei analize științifice.

Structurile societății românești, aflate într-o stare de relativ hieratism pînă în decembrie 1989 sînt antrenate într-un proces de amplă schimbare. Însă schimbarea este aproape întotdeauna costisitoare, după cum apreciază Horton și Hunt¹; nu numai că schimbarea apare ca disruptivă pentru cultura existentă, distrugînd valorile și sentimentele împărtășite, ci implică și unele costuri specifice. În acest sens, se înregistrează diferite dificultăți tehnice ale schimbării, întrucît foarte puține inovații pot fi în mod simplu adionate la cultura existentă. În plus, costurile schimbării sociale nu sînt niciodată egal distribuite. Spre exemplu, dacă o industrie devine învechită, depășită din punct de vedere tehnic, muncitorii calificați în acest domeniu nu mai sînt solicitați pe piața muncii și sînt forțați să suporte costurile progresului tehnic, în timp ce alți membri ai societății beneficiază de produse îmbunătățite (calitativ și/sau la prețuri mai reduse). Datorită acestei distribuții diferențiate a costurilor schimbării, există întotdeauna categorii sociale mai afectate și grupuri, categorii a căror stare este profitabilă. În același mod apare și fenomenul inflației, semnificînd o depreciere a valorii monetare, dar de care întotdeauna beneficiază anumite grupuri mai favorizate.

Prin amplele mutații pe care le antrenează, perioada tranziției se dovedește a fi caracterizată de numeroase probleme sociale (cu toate că multe dintre ele existau și în trecut,

¹ Paul B. Hordon, Chester L. Hunt, *Sociology*, New York, Me. Graw Hill Book Company, 1980.

în stare latentă). O problemă socială poate fi definită ca "o condiție pe care mulți oameni o consideră indezirabilă și doresc să o corecteze"². O societate perfect integrată nu ar avea probleme sociale pentru că toate instituțiile și compartimentele ar fi corect armonizate și definite ca acceptabile de sistemul de valori. O societate în schimbare dezvoltă în mod inevitabil probleme întrucât ori se modifică ansamblul condițiilor, devenind inacceptabile (creșterea populației, eroziunea solului, poluarea etc.), ori schimbarea valorilor societății conduce la definirea unei vechi condiții ca intolerabilă, după o anumită durată (munca copilului, sărăcia, rasismul, lipsa de educație ș.a.). "Problemele sociale constituie o parte a prețului schimbării sociale"³.

În același timp, există o distincție importantă între conceptele de "schimbare socială" și "progres". Termenul "progres" comportă o judecată de valoare, desemnând schimbarea într-o direcție dezirabilă, însă, se pune problema precizării poziției (sistemului de valori) funcție de care evoluția este considerată dezirabilă. Spre exemplu, autorii menționați ridică problema dacă "automobilele mai rapide, clădirile mai înalte, veniturile mai ridicate și ratele mai înalte ale acceptabilității divorțului și avortului sînt dezirabile?". Nu toți oamenii sînt de acord; întrucât conceptul de "progres" este un termen evaluativ specialiștii științelor sociale preferă termenul descriptiv "neutral" de "schimbare".

Ritmul rapid al schimbării afectează sistemele de valori, reflectîndu-se și la nivelul limbajului; noi concepte, noțiuni tind a fi utilizate, fără o riguroasă definire a lor, ceea ce nu are altă consecință decît sporirea dramatismului procesului.

Analizînd "beția de cuvinte și tendințele în România contemporană", Oscar Hoffman⁴ emite o judecată de valoare cu un grad prea mare de generalitate cînd apreciază că "după peste doi ani de la mișcarea revoluționară din 1989, situația economică și socială, morală și general-umană este mai proastă ca în trecut". Se poate spune că întreaga societate românească o duce mai rău ca înainte? Întrebarea trebuie să suscite răspunsuri diferențiate ale claselor, categoriilor, grupurilor sociale și, în ultimă instanță, ale indivizilor. Ce s-a întîmplat cu țărănimea, cu muncitorimea și intelectualitatea? În ce situație, comparativ cu perioada anterioară, se află întreprinzătorii, pensionarii, tineretul, copiii etc.? Este adevărat că noul limbaj generat de schimbarea socială înglobează o serie de noțiuni insuficient de clare: costuri sociale, tranziție, reformă, protecție socială, risc, asumare, de responsabilități, consens, liniște socială, destabilizare, luptă de opinii, diversitate de vederi, diversiune etc. ... "Se spune că nu se poate concepe tranziția fără greutăți, eforturi și sacrificii, de aceea trebuie să acceptăm costurile sociale ale acesteia. Sub această formă ambiguă, problema este, iarăși, incorect formulată. Este adevărat, nu putem concepe tranziția fără a accepta costurile sale sociale (șomaj, inflație, lipsuri economice, renunțări etc.). Dar pentru a avea o problemă bine formulată este necesar a judeca aceste costuri sociale și a spune clar: tranziția impune costuri sociale, dar nu orice cost social este justificat. Costurile greșelilor, incorectitudinilor, incompetenței nu sînt justificate prin condițiile tranziției"⁵. În consecință, se poate vorbi de costuri sociale numai în condițiile existenței unor obiective

² Idem, p. 469.

³ Ibidem.

⁴ Oscar Hoffman, *Beția de cuvinte și tendințele actuale în România contemporană*, în revista *Sociologia Românească*, nr. 1/1992, p.26.

⁵ Ibidem.

clare ale tranziției, ale comparării rezultatelor obținute cu intențiile promovate.

Acest tip de demers comparativ este apanajul sociologiei, care tinde a se afirma ca un proiect de raționalizare la scară globală a societății, ca încercare de mobilizare a resurselor socio-umane spre realizarea idealurilor de democrație și participare socială, de îmbunătățire a calității vieții. Raționalitatea este definită în sensul weberian: acționează în manieră rațională de finalitate cel care-și orientează activitatea după scopurile, mijloacele și consecințele subsidiare ale acestora și care confruntă, în același timp, în mod rațional, mijloacele cu scopul, scopul cu consecințele subsidiare și în sfârșit, diversele scopuri posibile între ele.

În perspectiva acestei raționalități promovate de sociologie, unde ar putea fi plasate costurile sociale, la nivelul scopurilor, al mijloacelor sau al consecințelor? Ar fi absurd (deși nu imposibil) a desemna costurile sociale ca scopuri; cel mai adesea sînt considerate mijloace ("pentru a fi mai bine în viitor, trebuie acceptat să fie mai rău în prezent și pentru o anumită perioadă") sau consecințe, aproape întotdeauna neintenționate (se urmărește binele, dar se produce și răul; aspectele pozitive sînt indisolubil legate de aspectele negative, așa cum arăta celebrul personaj al lui Goethe, Mefisto: o parte a forței care dorește să facă rău, dar întotdeauna rezultă binele).

În contextul analizei eficacității, Cătălin Zamfir circumscrie conceptului de cost "ansamblul mijloacelor, resurselor consumate de un sistem"⁶. Variatele sisteme sociale utilizează pentru funcționarea lor o serie de resurse, de mijloace, dintre care unele sînt strict specifice, dar cea mai mare parte a lor sînt nespecifice, reprezentînd resurse pentru funcționarea și a altor sisteme. Autorul face distincția între costurile directe (consumul direct de resurse) și cele indirecte (economice sau sociale), implicate de funcționarea respectivului sistem, dar suportate nu de către acesta, ci de către colectivitatea sau de către alte sisteme. De altfel, în limbajul comun ideea de cost include nu numai resursele care sînt consumate, dar și sacrificiile, pierderile, consecințele negative ale unei soluții oarecare.

Deși noțiunea de "cost" este definită cantitativ (ansamblul mijloacelor consumate), utilizarea ei în științele sociale are mai mult un caracter calitativ, datorită complexității deosebit de ridicate a realității sociale. Cînd se afirmă, spre exemplu, că unul din costurile sociale ale sărăciei și subdezvoltării ar fi creșterea ratei delincvenței, nu se poate preciza care ar fi legătura directă dintre aceste două variabile; interacțiunea lor poate fi influențată, mediată de o mulțime de alte variabile, neputînd fi evidențiată printr-o relație directă, de simplă cauzalitate.

În legătură cu evaluarea costurilor sociale și economice ale diferitelor sisteme se înregistrează un anumit grad de echivoc. Astfel, așa cum aprecia Bernard Lory⁷, "economicul a fost pînă în prezent o valoare dominantă față de care socialul nu apărea decît ca reziduu sau corectiv". Această concepție a apărut clar în gîndirea economiștilor liberali, începînd cu A. Smith care postula că "progresul economic condiționează și determină progresul social". Or, dimpotrivă evoluția socio-economică evidențiază că progresul economic, departe de a antrena în mod necesar progresul social, generează incidente sociale negative: agravarea disparităților materiale, menținerea disparităților culturale, divergența

⁶ Cătălin Zamfir, *Structurile gîndirii sociologice*, București, Editura politică, 1987, p. 123.

⁷ Bernard Lory, *La politique d'action sociale*, Toulouse, Ed. Edouard Privat.

între nevoile economice pe de o parte și cele sociale și culturale, pe de altă parte etc.

Supraevaluarea "economicului" este ilustrată și de faptul că tehnicile contabilității naționale și ale nivelului microeconomic, așa cum funcționează ele în prezent, nu permit să se evalueze decât costul "socialului" (cum ar fi cheltuielile destinate protecției sociale), nu și "produsul" său. Produsul acțiunii sociale, apreciază B. Lory, este esențialmente calitativ și nu poate fi înțeles pornind de la instrumente de analiză economică precum raționalizarea cheltuielilor bugetare, metoda cost-beneficiu sau chiar un indicator social. Astfel, bugetul social al unei națiuni evidențiază costurile și ignoră produsele regimurilor de protecție socială, adică efectele benefice ale cheltuielilor sociale.

O astfel de abordare a costului social al reformei în perioada tranziției, din perspectiva economică, este furnizată de Maria Poenaru și Maria Molnar⁸: "în sens mai restrâns... această categorie cuprinde totalitatea cheltuielilor antrenate de protecția socială în fața riscurilor induse de reformă și pierderile de resurse pe care le înregistrează populația sub impactul direct al reformei. În sens larg, costul social al reformei cuprinde totalitatea cheltuielilor necesare soluționării problemelor sociale (atât a celor vechi, acumulate în timp, cât și a celor noi, generate de reformă), precum și totalitatea pierderilor de resurse și-daunelor pe care le înregistrează populația și societatea în cursul reformei".

Această perspectivă, la o analiză atentă se dovedește a fi globală și vagă. Spre exemplu, s-ar putea evalua costul legat de ocuparea forței de muncă (șomaj, recalificare) dar cu greu ar putea fi schițate consecințele de durată ale fenomenului asupra stării de sănătate, evoluției demografice, situației familiei, învățămîntului etc. Tot astfel se pune și problema crizei locuințelor, care va avea consecințe negative pe termen lung. Ambiția de a prezenta ansamblul costurilor legate de un fenomen sau altul este rapid descurajată în fața dificultăților complexității.

O încercare de analiză a costurilor sociale aparține lui Marvin Berkowitz⁹ care le definește astfel: "sarcinile monetare și non-monetare pe care unii indivizi le suportă ca rezultat al acțiunii altora".

Analizînd costurile sociale ale subdezvoltării, el le divide în două componente: directe și indirecte, funcție de influența lor asupra utilizării ineficiente a resurselor umane. Costurile directe, suscitade de subdezvoltarea umană, apar în cheltuielile publice pentru programele de combatere a sărăciei și sînt complementare costurilor indirecte, care reflectă pierderile de venit național datorate stării de subdezvoltare a resurselor umane (fiind incluse taxele și efectele de multiplicare ale pierderii de productivitate, ca și efectelor lor intergeneraționale).

Utilizarea analizei funcționale în studierea unui ghetou i-a permis următoarea grupare a costurilor:

— costuri directe interne, suportate de indivizii din interiorul ghetoului, costuri adăugate pentru tratament, cele legate de chiriile mai ridicate, de prețurile alimentelor, îmbrăcămîntei, mobilei, creditelor și costuri ale deceselor premature;

⁸ Maria Poenaru, Maria Molnar, *Probleme sociale ale tranziției la economia de piață*, în *Analele Institutului Național de Cercetări Economice*, nr. 4-5/1991, 1991.

⁹ Marvin Berkowitz, *The Social Costs of Human Underdevelopment*, New York, Praeger Publishers, 1974.

— costuri directe externe, suportate de ansamblul societății, incluzând ajustarea individuală a rezidenților din afara ghetoului, costurile diferențiate ale serviciilor publice locale (creșteri ale costurilor privind poliția, justiția, închisorile, protecția împotriva incendiilor, sănătatea, asistența publică, locuirea publică), costuri ale programelor de combatere a sărăciei, ale asigurărilor, costuri neobișnuite pentru controlul social al dezordinii etc.;

— costuri indirecte interne, suportate de indivizii din interiorul ghetoului: diferența între câștigurile nete actuale și potențiale, valoarea alienării de sine, conștientizare și angajare politică;

— costuri indirecte externe, suportate de ansamblul societății: ineficiența în afaceri a firmelor atribuibilă absenteismului și randamentului lucrătorilor din ghetou, efecte asupra productivității naționale, asupra redistribuirii taxelor etc.

În acord cu sistemul de valori al pragmatismului american, punctul de vedere al lui M. Berkowitz atribuie o atenție predominantă expresiei monetare a costurilor sociale: cât cheltuie societatea/comunitatea datorită subdezvoltării umane, ce pierderi monetare sînt antrenate, ce cheltuieli devin necesare pentru contracararea diferitelor disfuncții ș.a.

O altă perspectivă asupra costurilor sociale aparține lui R. Boudon, care, abordînd "efectele perverse", le apreciază a fi omniprezente în viața socială, reprezentînd una dintre cauzele fundamentale ale dezechilibrelor și schimbării sociale¹⁰. Avem de-a face cu un efect pervers atunci cînd doi indivizi (sau mai mulți), urmărind un anumit obiectiv, generează o stare de lucruri neurmărită și care poate fi indezirabilă fie din punct de vedere al ambilor, fie din cel al unuia dintre ei. Efectele paralele ale acțiunii colective, atît pozitive, cît și negative, pot fi pozitive ori negative nu neapărat pentru totalitatea membrilor societății, ci numai pentru unii dintre ei. Intensitatea și amploarea afectării diferitelor colectivități determină reacții ale acestora care antrenează schimbarea socială; Boudon întreprinde o analiză de excepție a fenomenelor "perverse", cu multiple exemple, arătînd că din punct de vedere metodologic, doar paradigmele de tip interacționist se dovedesc operaționale în explicarea sociologică a acestor "efecte de compunere". O astfel de paradigmă va recurge în mod necesar la un limbaj care include noțiunile de intenție, anticipare, alegere, preferință.

O critică a celor care tind să exagereze efectele "perverse", secundare ale politicii sociale este întreprinsă de A. O. Hirschman¹¹; el arată că există puncte de vedere care consideră că efectele secundare negative pot pune în discuție obiectivele scontate de acțiunea umană. Contestînd criticile la adresa asistenței sociale, Hirschman consideră că în gîndirea socială și politică s-a produs o extensie a legilor newtoniene, după care o acțiune este urmată de o reacțiune cu caracter opus. În opoziția lor față de reformele sociale, gînditorii cu vederi conservatoare au recurs frecvent la teza "efectului pervers" — noțiune care desemnează faptul că orice încercare de a orienta societatea într-o anumită direcție face ca ea să se deplaseze în direcție opusă — în opoziția lor față de reformele sociale. Această argumentație conține un sîmbure de adevăr însă pune un accent exagerat pe efectele secundare negative și ignoră numeroasele efecte pozitive ale politicii sociale. Ea este dependentă de o poziție ideologică (orientarea conservatoare) și de sistemul de valori aferent acesteia.

¹⁰ Raymond Boudon, *Texte sociologice alese*, București, Humanitas, 1990.

¹¹ Alfred O. Hirschman, *The Tarnier lectures on Human Values*, vol.X, University of Utah Press, 1989.

În modelul clasic al noțiunii de "raționalitate", subiectul (individual sau colectiv) își propune un obiectiv, este în măsură să determine în mod exhaustiv mijloacele capabile să-l conducă spre atingerea obiectivului și să le aleagă pe cele mai avantajoase sau, în orice caz, pe cele pe care le preferă. Dar, a face un inventar exhaustiv al mijloacelor de cele mai multe ori este o sarcină costisitoare sau chiar imposibilă. Dacă numărul mijloacelor cunoscute poate fi de ordinul N , aproape întotdeauna numărul mijloacelor posibile este de ordinul a cel puțin $N + 1$. În realitate, modelul de raționalitate operează cu un prag acceptabil de cunoaștere, care poate fi mai mult sau mai puțin arbitrar. În condițiile unor zone mai largi sau mai restrânse de incertitudine — de tip ontologic și cognitiv — C. Zamfir¹² — se operează cu ideea de probabilism, iar frontiera dintre raționalitate și iraționalitate tinde să se șteargă.

Noțiunea de cost este indiscutabil legată de aspectele cantitative, fiind rezultatul raportării dintre mărimea mijloacelor consumate și cea a beneficiilor. "Costurile neanticipate pot anula complet beneficiile scontate. Ceea ce face dintr-o stare un mijloc efectiv sînt consecințele, efectele acesteia pentru realizarea scopului în cauză, adică a beneficiilor. O stare reală este asociată însă adesea și cu o serie de consecințe directe sau indirecte negative în raport cu respectivul scop, numite convențional costuri. O stare reprezintă un mijloc adecvat doar dacă beneficiile depășesc sensibil costurile"¹³.

Întrucît costurile devin evidente prin aspectul lor cantitativ, ele sînt totodată legate de procesul de evaluare, deși în majoritatea accepțiunilor noțiunea este caracterizată dintr-o perspectivă mai mult calitativă.

Problema evaluării constituie un punct nodal în științele sociale contemporane; un exemplu de analiză a acestui domeniu este oferită de R. Mukherjee¹⁴ care examinează metodele utilizate de două perspective în cercetarea calității vieții:

a) cercetarea indicatorilor sociali care pornește de la aprecierea "experților" ("elitelor") asupra a ceea ce oamenii au nevoie pentru a atinge o mai bună calitate a vieții și,

b) cercetarea convențională a calității vieții, care este îndreptată să descopere ceea ce oamenii doresc pentru îmbunătățirea calității proprii lor vieți. El formulează o nouă metodologie în efortul de a sincroniza aceste două perspective.

Problema care se pune pentru evaluare și cercetare este cea a selectării celor mai adecvați indicatori în scopul de a putea măsura un anumit cost social. Într-o primă perspectivă, dacă indicatorii sînt selectați și evaluați de experți ("elite"), ar putea apărea tendințe de subevaluare a costului social; spre exemplu, guvernul tinde să stabilească un coeficient de indexare a veniturilor cît mai redus, iar sindicatele întotdeauna fac eforturi pentru a ridica nivelul respectivului coeficient. Deci pozițiile pe care se situează cei doi evaluatori le influențează modul de evaluare a costului social, rezultînd o perspectivă diferită, chiar contradictorie.

În evaluarea calității vieții se operează cu seturi de indicatori cărora le sînt atribuite valori pe o scală bidirecțională cu trei puncte de gradație: (+); (0); (-). În acest mod, apar indicatori care sînt apreciați ca "dezirabili", alții "detestabili", iar alții "neutri". Se poate

¹² Cătălin Zamfir, *Incertitudinea. O perspectivă psiho-sociologică*, București, Editura științifică, 1990.

¹³ Mervin Berkowits, *Op. cit.*

¹⁴ Ramkrishna Mukherjee, *The Quality of Life. Valuation in Social Research*, New Delhi-Newbury Park-London, Sage Publications, 1989.

spune că aspectele indezirabile, apreciate negativ în evaluarea calității vieții, corespund costurilor sociale.

Între noțiunea de calitate a vieții și cea de cost social apare o corelație negativă, o variație invers proporțională; unui grad ridicat al calității vieții îi corespund costuri sociale reduse și invers, unei calități reduse a vieții îi corespund costuri sociale ridicate.

În sfera noțiunii de "costuri sociale", o analiză sumară poate identifica numeroase probleme sociale cum ar fi: sărăcia, șomajul, perturbările sociale (tensiunile, agresivitatea, violența, delinvența, tulburările de comportament), reducerea coeziunii sociale, sinuciderile, afectarea vieții de familie, disparitățile materiale și culturale, corupția, afectarea negativă a unor categorii (copiii, tineretul, muncitorii industriali cu un nivel redus de calificare, vîrstnicii etc.) ș.a.

Data fiind complexitatea deosebită a socialului, multiplele sale interrelații directe sau mediate s-ar recomanda o precauție în utilizarea noțiunii de cost social. Altfel acesta poate lua forma unei predicții creatoare; așa cum arăta R. Boudon, "predicțiile creatoare au uneori tendința de a realiza prin ele înseși, nu pentru că cei care le emit sînt efectiv capabili să citească planurile Providenței, ci fiindcă o predicție devine fapt social o dată ce este emisă..."¹⁵

¹⁵ Raymond Baudon, *Op. cit.*